

V. Ilić

Sociologija (pokolenja) Todora Kuljića

(*Sociologija generacije*, 2009, Beograd: Čigoja, str.228)

Knjiga navedena u naslovu predstavlja prirodan i logičan nastavak autorovog istraživačkog programa koji je rezultirao knjigama “Prevladavanje prošlosti” (2002) i “Kultura sećanja” (2006). Dok je u prvoj od pomenutih knjiga naglasak bio stavljen na načine upotrebe prerade prošlosti za savremenu upotrebu u okviru društveno – integrativne misli, a u drugoj na sadržaje društvenog sećanja koje se u izvesnom smislu odupiru preradi, ili bar ograničava njene domete, rukopis ove knjige predstavlja konkretizaciju autorove zamisli istorijske sociologije kroz generacije kao realne kategorije ali i kao okvire koji određuju način prerade iskustva u okviru političkih i kulturnih generacija i generacija kao zajednica sećanja. Uzajamni odnos sadržaja ove tri knjige dovoljno je značajan da kasnije na njega ponovo bude obraćena pažnja. A sama prikazivana knjiga već svojom temom poziva na proveravanje u njoj izložene zamisli na primeru samog autora kao sociologa i kao pripadnika jedne generacije.

Naslanjajući se na kritički razmotrene Manhajmove doprinose (koji uz ostale izvore imaju koren i u Marksovim mislima o tradiciji mrtvih generacija koja kao mora pritiskuje mozak živih i o tome da ljudi stvaraju istoriju u okolnostima koje nisu sami izabrali) pisac razmatra političke generacije kao biopolitičke pojmove, koji označavaju u starosnom pogledu homogene grupe, čiji grupni osećaj ne određuje klasna ili nacionalna solidarnost nego potraga za vremenskim zavičajem, ali i isto tumačenje istorijskog dešavanja koje se ispoljava u volji za promenom političkih okvira na osnovu istog političkog iskustva i nove vizije poželjnog društva. Iskustvo neke političke generacije čini spoj realnog i pripisanog iskustva i specifičan način doživljavanja i prerade ključnih političkih događaja. Autor poredi generacije iz raznih evropskih (Nemačka, Francuska, Srbija, Hrvatska) i vanevropskih (SAD i Kina) zemalja, kao i iz raznih istorijskih doba (između dva svetska rata, Hladnog rata, socijalizma i nakon sloma evropskog socijalizma).

Razrađujući teorijski okvir za istraživanje političkih generacija na našem području, pisac razmatra pitanja određenja pojma političke generacije, ulogu realnog i pripisanog iskustva u formiranju političkih generacija, ulogu generacijskih simbola, istorijsko i generacijsko vreme kao osnovu razlikovanja kvalitativnih generacija i kvantitativnih kohorti, istorijske i subkulturne generacije.

Autor posebnu pažnju pridaje jugoslovenskoj socijalističkoj antifašističkoj generaciji i kasnijim nacionalističkim poslesocijalističkim

generacijama: hrvatskoj generaciji iz Domovinskog rata 1991-1995 i talasu srpskih protestnih generacija iz 1990-tih. Prema njegovom mišljenju, napetosti između generacija pre svega proizilaze iz različitih slojeva iskustva koji nameću drugačije viđenje sveta. Empirijska istraživanja su pokazala različitu stabilnost generacijske svesti i različitu postojanost generacija u raznim zemljama. (Trebalo bi primetiti da je za žaljenje što pisac u više navrata javno određuje empirijska istraživanja isključivo kao ona koja se izvode na primarnoj građi; on sam je u svojim radovima o srpskom fašizmu, politici raspodele i ideologiji, birokratiji i kadrovskoj upravi, oblicima lične vlasti i Titu izvodio iskustvena istraživanja ne samo na sirovoj građi nego i na osnovu istorijskih sinteza koje takođe imaju empirijski karakter). Kuljić zapaža da je u Jugoslaviji Drugi svetski rat bio u generacijskom pogledu kreativniji od Prvog. Godine 1945. srušeni su monarhija i kapitalizam, a preko planski negovane zajednice sećanja skoro pola veka je socijalistička politička generacija održavana u mobilnom stanju. Prema rezultatima njegove analize, skoro pola veka unutar jugoslovenskog socijalizma nije nastala kvalitativno nova politička generacija različita od one iz 1945-te, već je samo stasavao niz potrošačkih i medijskih generacija.

Autorovo tretiranje kulturnih generacija oslanja se na njegovu analizu odnosa prema smrti kao filozofske osnove generacijskog samoopisa. Ovde je, kad su sam autor i njegovo naučno pokolenje u pitanju, zanimljiv njihov filozofsko-antropološki i politički ateizam; mada je Todor Kuljić još 1968 napustio SKJ, ili, tačnije govoreći, mada je SKJ napustio njega još kad je bio mladićem, on je ostao dosledan ateizirani levičar. S druge strane, vidljivo je i zanimljivo, i preko izbora predmeta istraživanja i kroz izgradnju teorijskog okvira, piščevo kroz sve tri u prvom pasusu pomenute knjige nastojanje da nadrašte svoje trenutno postojanje, i to u onoj grani delatnosti gde je to najteže, u nauci, za koju Maks Veber piše da je upravo odlikuje društveni zaborav. Naime, naučnik je s jedne strane motivisan željom da ostvari nešto trajno, a sa druge strane sama nauka isključuje mogućnost trajnih doprinosa i po tome se ona razlikuje od umetnosti i religije, kao drugih segmenata šire društvene kulture. U najnovijoj Kuljićevoj knjizi su različiti mehanizmi smene kulturnih generacija posmatrani kroz ekonomske, medijske, tehničke, muzičke i naučne generacije. Iskustvenu osnovu autor izvodi iz empirijskih istraživanja posvećenih osobinama jugoslovenskih, srpskih i hrvatskih kulturnih generacija, kao i naučnim generacijama sociologa u Jugoslaviji i Nemačkoj.

Poslednje od „supstantivnih“ poglavlja rukopisa ove knjige tretira generacijske zajednice sećanja u porodici i u politici. Pisac zajednice sećanja posmatra kao važna idejna jezgra homogenizovanja generacija. Generacija je uočena kao činilac selektivnog pamćenja, a autor posvećuje posebnu pažnju generacijskim zajednicama sećanja na rat kod porodica u više evropskih zemalja i generacijskoj zajednici srbijanskih '68-aša. Na osnovu empirijske evidencije iz Hrvatske, Srbije i Nemačke autor zaključuje da je svaka

generacija istorijsko nasleđe prethodne generacije prilagođavala savremenim uslovima i pokazuje na koji način je ona to činila.

U zaključnom odeljku knjige pisac analizira međusobni uticaj kontinuiteta (u genealoškom nizu) i diskontinuiteta (u osobenom generacijskom iskustvu). Prema njegovom mišljenju, generacijski odnosi konstituišu lični samoopis i strukturu društva uzajamno se uslovljavajući. Isti odnosi učvršćuju solidarnost, ali i provociraju sukobe. Kuljić zaključuje da se ovde radi o suprotnost između reprodukcije i inovacije. To je razapetost između starog i novog, porodičnog i kulturnog, autonomije i vezanosti, maštanja o slobodi i realne bespomoćnosti. Pisac zaključuje da sukobi generacija nisu samo konflikti roditelja i dece, nego da postoji i kulturna, politička i tehnička distanca između generacija i razlika između generacijskih zajednica sećanja.

Pitanje društvenog kontinuiteta i diskontinuiteta predstavlja zajedničku temu Kuljićevih zasad poslednjih knjiga. Treba reći da su inovacija i originalnost jalovi, ne samo u nauci nego i u umetnosti i religiji, ukoliko se ne naslone na nasleđe prošlih generacija. Najveći stvaraoci su najveći prerađivači tuđih ideja – dovoljno je pomenuti Šekspira i Getea, a u sociologiji uputiti na razrađeno Mertonovo stanovište o ovom pitanju. Nije suvišno podsetiti da je Tomas Man Geteu stavio u usta da je originalnost užas, ludost, umetništvo bez dela, jalova oholost, usedelištvo i staromomaštvo duha, sterilno ludilo. Da je treba neizrecivo prezirati, ako se hoće stvaralaštvo, plodno stvaranje, visoka lična odredljivost.

U ovom smislu treba primetiti da Todor Kuljić u javnim nastupima potcenjuje svoju knjigu „Oblici lične vlasti“, zato što je suštinski oslonjena na sinteze drugih, klasičnih, istorijskih pisaca, poput Jelineka, Zoma, Nibura i Teodora Momzena; ja sam, pak, mišljenja da je upravo pomenuta knjiga najoriginalnije Kuljićevo delo. Primena ideja iz ove knjige na slučaj Tita kao istorijske ličnosti u posebnoj monografiji jeste saznajni proboj koji doprinosi akumulaciji naučnog saznanja, ali je ova primena u idejnom pogledu neuporedivo manje izazovna od samo naizgled eklektičkog sadržaja „Oblika lične vlasti“.

Kuljić je, kao i neki drugi sociolozi, indiferentan prema neposrednom javnom angažmanu. Od kad se 1968 nije preregistrovao u Savezu komunista on nije pokazivao sklonosti za stranački angažman; postojalo je, ipak, jedno vreme, između 1984. i 1987, kad je preko svojih stalnih kritičkih osvrta na nove knjige u NIN-u pokazivao nedvosmisleni sklonost za političkim angažmanom ili bar za uticajem na druge ljude. Osmu sednicu Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije označila je kraj ovog njegovog pokušaja izlaska u širu javnost.

Kuljića, uz bar spoljnu političku ravnodušnost, karakteriše i svojevrsna stručna indiferentnost. Kada se zaposlio na Filozofskom fakultetu, on je odmah otklonio mogućnost da, kao njegovi prethodnici, drži nastavu iz Sociologije politike i prava, smatrajući da za Sociologiju prava nije stručan. Značajnija su druga dva oblika njegove stručne indiferentnosti: na planu teorije on decenijama sistematski izbegava naučne polemike, još od vremena svojih ranih polemika s početka osamdesetih godina o klasnom karakteru fašizma. Na planu organizacije naučnog rada, postoji njegovo trajno odbijanje da preuzme stručne dužnosti koje mu sleduju, kao što su dužnost upravnika Odeljenja za sociologiju i dužnost glavnog urednika stručnog časopisa.

Ova indiferentnost verovatno proizilazi iz svesti o vrednosti vlastitog sazajnog doprinosa kao više nego dovoljnog priloga sociologiji i istoriji. No, verovatno je ova ravnodušnost pojačana ulogom Zrenjanina kao grada u unutrašnjosti zemlje, gde Kuljić živi. Naime, Zrenjanin je sačuvao pisca od atmosfere beogradskih kafanskih i kafanskim sličnih intelektualnih dijaloga vezanih za dnevnu politiku. U izvesnom smislu, Zrenjanin je, baš zato što nije metropola, pojačao originalnost piščevog sazajnog doprinosa. U ovom smislu je još Maks Veber, pišući, istina, o religijskim, a ne o naučnim, idejama, upozorio da su “sasvim retko nove religijske koncepcije nastajale u svagdašnjim sedištima racionalnih kultura. Racionalne proročke ili reformatorske nove tvorevine nisu najpre koncipirane u Vavilonu, Atini, Aleksandriji, Rimu, Parizu, Londonu, Kelnu, Hamburgu, Beču, nego u Jerusalimu pre egzila, u Galileji poznojevrejskog doba, u poznorimskoj provinciji Africi, u Asiziju, u Vitenbergu, Cirihi, Ženevi, i spoljnjim područjima holandsko-donjonemačkih kulturnih zona, kao što su Frizija i Nova Engleska. Ali, razume se, nikad bez uticaja i pečata neke susedne, racionalne kulture.” U samoj stvari, prema Veberovom mišljenju, “razlog je svugde jedan isti: da bi omogućio pojavu novih koncepcija religijske vrste, čovek nije smeo zaboraviti da s vlastitim pitanjima istupi pred zbivanja sveta. A baš čovek koji živi po strani od velikih kulturnih centara dobija povod za to kad uticaj tih centara počinje da dotiče i ugrožava njegove centralne interese. Čovek koji živi u središtu područja zasićenih kulturom, i koji je upleten u njihovu tehniku, takva pitanja ne postavlja okolnom svetu, baš kao što ni dete, koje je naviknuto da se svakodnevno vozi električnom železnicom, ne bi samo došlo na to da postavi ovo pitanje: kako stvarno započinje njeno kretanje.” Veber, drugim rečima, smatra da metropola ne može da se odupre trendu i da stvari prima onako kako duh vremena ili samo hir trenutka nalože da one budu protumačene, a da je upravo “sposobnost čuđenja toku sveta pretpostavka mogućnosti tog pitanja o njegovom smislu”.

Kod Todora Kuljića postoji sposobnost čuđenja, izražena kroz nekoliko vrsta upitanosti, vidljiva već u šezdesetosmaškoj generacijskoj delatnoj sumnji i preispitivanju, potom, na individualnom planu, u retkoj ulozi

komunističkog intelektualca koji nije član komunističke partije u socijalističkoj zemlji, i, napokon, upitanosti o smislu zagovaranja temeljnih marksističkih teorijskih postavki u vreme propasti evropskog socijalizma. Uopšte uzev, Kuljićev naučni razvoj može se podeliti na godine učenja i na godine lutanja, na *Lehrjahre* i na *Wanderjahre*. Njegov “vremenski zavičaj” je 1968, a radovi, diplomski o srpskom fašizmu, magistarski o fašizmu kao obliku spašavanja akutne krize buržoaskog socijalnog sistema, i nadasve (za individualni naučni razvoj) ključna doktorska disertacija nazvana “Objašnjenja i opravdanja kapitalizma u teorijama o totalitarizmu”, govore o nedvosmislenom pripadanju levici. Sam autor je sklon da ne pomene svoju obimnu i solidnu empirijsku studiju o politici ropodele i ideologiji. Kruna svega su, ipak, “Teorije o totalitarizmu”, disertacija rađena bez mentora, mada nedvosmisleno na tragu shvatanja Vojina Milića, što važi i za ostale Kuljićeve radove iz godina učenja.

Godine Lutanja dolaze sa Gorbačovom. Posle 1985. nije se moglo uverljivo pisati o društvenim osnovama političkih pojava i ideja na isti način kao ranije. Kuljić 1987. završava i tek 1989. objavljuje svoju „Birokratiju i kadrovsku upravu“, knjigu u kojoj primenjuje stanovište Balint Bale na jedan plodan način kroz kombinovanje marksističkih i veberijanskih pogleda. Rane devedesete godine doneće, možda upravo zbog poplave užarenog antimarksizma, remarksiziranje autora: „Oblici lične vlasti“ su jedna plehanovljevska knjiga prilagođena sto godina mlađem vremenu, i kao takva ona je u jednom polemičkom osvrtu bila opravdano prepoznata. Po mom mišljenju, spajanje Plehanova (odnosno marksizma) sa radovima i pristupima predstavnika nemačke istorijske škole upravo je ono što je ovoj knjizi dalo trajniju saznavnu vrednost.

Rečeno je da je u godinama učenja Kuljićev svesno izabrani uzor bio Vojin Milić. U godinama lutanja pisac „Sociologije generacije“ na geteovski se način preobražavao, zadržavajući u svakoj svojoj metamorfozi prepoznatljiv kontinuitet. Treba imati u vidu da je ne samo naslanjanje na tradiciju nego i sposobnost delatnog preobražaja ono što omogućuje dela trajne vrednosti, relativno nezavisno od toga da li je reč o nauci, religiji ili umetnosti, pri čemu izvesno ne mislim da zaboravim na Vajthedovu opomenu da je izgubljena ona nauka koja okleva da zaboravi svoje osnivače.

Posle knjige o Titu, (1998) za koju se usuđujem da mislim da bi je tada već pokojni Vojin Milić po svoj prilici prihvatio kao, njegovim rečnikom kazano, „solidan naučni rad“, Kuljić usredsređenije traži uporište u levim ograncima nemačkih istorijskih i socioloških strujanja. Rezultati se javljaju u ranije pomenutim „Prevladavanju prošlosti“, koje pokazuje kako baština sa-određuje sadašnjost i utiče na budućnost, i u njoj komplementarnoj „Kulturi sećanja“ – knjizi koja ukazuje da nije moguće neograničeno

manipulisati sadržajima uvek protivrečne tradicije, pošto oni imaju svoj autonomni život. Kao što je već rečeno, „Sociologija generacije“ je treći deo ove trilogije.

Kuda će Kuljića odvesti traganje za novim istraživačkim prioritetima i za zadacima koje oni nameću? Videlo se da on nije čovek neposrednog angažmana. Za Todora Kuljića važi što i za druge društveno ne-angažovane sociologe: kao politički indiferentan, u uobičajenom smislu reči, dužan je da pokazuje savest u većoj meri od onih koji su angažovani: Todora Kuljića neke kolege nazivaju observerom, a ne protagonistom društvene stvarnosti, pa se ovde treba setiti da su Gete (i za njim Maks Veber) pisali da savest može da ima samo “onaj ko posmatra”, a ne onaj ko praktično dela.

Što se tiče budućeg toka njegovih *Wanderjahre*, za Kuljića, naravno, važi ono što važi i za druge, ukoliko je određeno opštim suštinskim osobinama epohe. On je u svom delanju suočen sa ograničenjima modernog kapitalističkog sveta, za koja Veber piše: “Da je ograničenost na stručni rad, s odricanjem faustovske svestranosti humaniteta, koje ona uslovljava, u sadašnjem svijetu uopće pretpostavka dragocjenog djelovanja, da se, dakle, “djelo” i “odricanje” danas međusobno uslovljavaju: ovaj asketski osnovni motiv građanskog životnog stila - ako on upravo hoće da bude stil, a ne neimanje stila - htio je da nam pokaže i Gete na vrhuncu svoje životne mudrosti, u svojim *Wanderjahren* i u životnom završetku koji je on dao svom *Faustu*. Za njega je ovo saznanje značilo rastanak, pun odricanja, s jednim vremenom punog i lijepog humaniteta, koji se u toku našeg kulturnog razvitka neće ponoviti, kao ni vrijeme velikog procvata Atene u starom vijeku.”

Kuljić je svoju autorsku delatnost započeo maturskim radom o Geteovoj lirici pisanim na nemačkom jeziku. Prema vlastitim rečima, kolebao se, kao maturant, između germanistike i sociologije. Kao sociolog, on je suočen sa užim mogućnostima izbora od onih koje ima umetnik. Treba mu poželeti, na način Maksa Vebera, da kod njega istraje “svest o odgovornosti kroz sve nijanse toka organskog života “sve do *pianissimo* najdublje starosti” , (gde) u onom uzajamnom jemčenju i uzajamnom dugovanju (u Geteovom smislu) može biti nečeg osobenog i najuzvišenijeg.“ Veber primećuje da „retko to daje sam život; kome je to dato, taj može da kaže da je srećan i miljenik sudbine – a ne da je to sam “zaslužio”“. Nadamo se da će naredne decenije pojačati osećanje obaveze i uzajamnog dugovanja između Todora Kuljića kao pisca i njegovih kvalifikovanih čitalaca. Njegove *Wanderjahre* nisu gotove, a njegov *pianissimo* najdublje starosti je još uvek vrlo daleko.

Sociologija Vol.LIII (2011),No.1: 117-120.